

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ کُرد

دکتر محمد اخگری^۱

حمیرا آذرخش^۲

چکیده

ادبیات مکتوب، آن نوع ادبیاتی است که پدیدآورنده معینی، فکر و ذوق خود را مکتوب کرده باشد و از همین راه، یعنی شکل نوشتاری، به نسل‌های بعد منتقل شده باشد. اما ادبیات شفاهی که از آن با نام ادبیات عامیانه یا عامه یاد می‌شود، فاقد چنین ویژگی‌هایی است. ادبیات شفاهی اولاً آفرینش‌گر معینی ندارد و ثانیاً شکل اصلی حفظ و انتقال آن از نسلی به نسل دیگر به صورت شفاهی و به اصطلاح سینه به سینه بوده است. در این میان بیت و بیت‌خوانی در ادبیات کُرد به عنوان ادبیات شفاهی، جایگاه ویژه‌ای دارد و به این لحاظ که بیت، هنری شاعرانه است که بیشتر از طریق خواندن به صورت آواز پایدار مانده است، می‌تواند در رادیو مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات شفاهی، فرهنگ کردی، ادبیات کردی، بیت‌خوانی،

بیت‌خوانی در رادیو

akhgari@gmail.com

۱. دکترای عرفان اسلامی و هیئت علمی دانشکده صداوسیما

homicazarkhsh@gmail.com

۲. کارشناسی‌ارشد تهیه‌کنندگی رادیو

مقدمه

خنیانگران محلی از عناصر رسانه‌ای فرهنگ‌های بومی ایران به‌شمار می‌روند که هنر و تاریخشان، با حماسه، عرفان و آیین آمیخته است. این هنرمندان مردمی، دارای خصلت‌ها و توانایی‌های ویژه‌ای هستند.

خنیانگران محلی، دو ویژگی عمده دارند:

۱. ویژگی آیینی: از آیین‌های کهن برخاسته‌اند، دارای فرهنگ آیینی هستند، در آیین‌ها اجرا می‌شوند و فرم آیینی دارند.

۲. ویژگی ارتباطی: در گذشته، خنیانگری یکی از اشکال قدرتمند ارتباطی بود و خنیانگران، رسانه‌ای به‌شمار می‌رفتند که همزمان در تبلیغ و اطلاع‌رسانی، تربیت، آموزش و حتی سرگرمی مردمان، اقوام و قبایل خود نقش ویژه‌ای داشتند و امروزه هنرهای مختلفشان، از قابلیت ارائه از رسانه‌های مدرن برخوردار است.

اگرچه هیچ خطه‌ای از ایران زمین را نمی‌توان از ادبیات شفاهی و آیین‌های مربوط به سور و سوگ و دیگرگونه‌های فرهنگ عامه عاری یافت، لیکن نقالی و موسیقی آیینی و مقامی، در مناطق روستانشین و عشایرنشین ایران از جمله آذربایجان، کردستان، لرستان، گلستان، مازندران، خراسان و سایر مناطق رشد و نمو یافته است.

ادبیات و فرهنگ فولکلور، حیات‌بخش ادبیات کلاسیک است و در طول تاریخ، آثار فاخر فراوانی می‌توان یافت که درونمایه‌ای فولکلور داشته‌اند. ضمن آنکه ارتباط با فرهنگ‌های مختلف از طریق قالب‌های فولکلور بسیار آسان‌تر است. از سوی دیگر، تمدن و فرهنگ ایرانی در طول تاریخ با تنوع فرهنگی اقوام مختلف آن رشد کرده و بالنده شده است. بنابراین، پرداختن به زوایای مختلف فرهنگی اقوام ایرانی به منظور انسجام ملی بسیار کارآمد خواهد بود.

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۴۳

رادیو رسانه‌ای است که ظرفیتی بالا در توسعه و انتقال ادبیات فولکلور به نسل‌های آینده دارد. بر این اساس از این رسانه می‌توان در حفظ و احیای «بیت‌خوانی» در مناطق مختلف کردستان بویژه منطقه مکریان استفاده مؤثری برد. پرداختن به فولکلور منطقه مذکور، گامی برای رسیدن به هویت فرهنگی است که یکی از اهداف مهم رادیو به‌شمار می‌رود. بنابراین، در این پژوهش به «بیت‌خوانی» به عنوان یکی از اشکال فولکلور کردی و قابلیت‌های رادیویی آن می‌پردازیم.

ادبیات عامیانه گُردی

ادبیات مکتوب گُرد، در واقع جزئی از ادبیات گُردی به‌شمار می‌آید. «ادبیات گُرد نیز مانند تاریخ میلیون‌ها گُردی که در قلب کشورهای خاورمیانه در منطقه‌ای تقریباً محدود زندگی می‌کنند، ناشناخته مانده و به‌ندرت مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.» (هوشنگی، ۱۳۷۱: ۲۸) «آنچه در تحقیق و مطالعه در ادبیات گُردی آدمی را حیرت‌زده می‌کند رشد بیش از حد فولکلور آن است.» (نیکیتین، ۱۳۶۶: ۵۳۲)

مستشرقین، مهم‌ترین علت این امر را چنین بیان می‌کنند: «گُردها، چون از امکان آموزش به زبان مادری خود محروم هستند و نمی‌توانند نوشتن به زبان گُردی را در مدرسه بیاموزند، مجبورند به ادبیات شفاهی فولکلور به معنای دقیق کلمه بسنده کنند و در این زمینه الحق برهان قاطعی دال بر علاقه خود به زبان مادری به ما عرضه کرده‌اند.» (همان: ۵۳۶)

یکی از ویژگی‌های زبان گُردی، موجز و کوتاه بودن آن در شرح داستان‌ها و اصولاً در محاوره است و اینکه معمولاً گُردها با استفاده از اصطلاحات، تمثیل‌ها، معماها و چیستان‌های فولکلوریک، زبان خود را مزین می‌کنند و رواجی به ادبیات نهفته و عامیانه می‌دهند.

هنر بیت (beyt)

نوعی هنر مردمی و بومی گردی، شبیه داستان یا حکایت در ترکی آذربایجانی، ترانه‌های عامیانه اسکاتلندی و بریتانیایی و ویسی^۱ دانمارکی و رومانس^۲ اسپانیایی و بیلینا^۳ روسی است. در زبان کردی «بیت» به منظومه‌های عامیانه‌ای اطلاق می‌شود که اغلب طولانی و مفصل هستند؛ زیرا موضوع آنها بیشتر وقایع تاریخی و اتفاقات مهمی است که در محل روی داده است.

«بیت» داستانی است که سینه به سینه نقل می‌شود و تمام آن به صورت آواز یا به شکل آمیزه‌ای از آواز و گفتار عادی به اجرا درمی‌آید. وجه تمایز آن از دیگر آوازهای غنایی گردی مانند حیران، قطار و لاوک نیز خصلت داستانی و معمولاً بلندی آن است.

«بیت» به سبب داشتن شکل منظوم آوازی، به روشنی از نوع دیگر داستان‌های گردی؛ حکایت یا «چیروک» متمایز است و آوازخوان برخلاف همتای آذربایجانی خود، «عاشیق»، با ساز همراهی نمی‌شود. «این منظومه‌ها از حیث وزن و قافیه با اشعار معمولی اختلاف کلی دارند. شاید اگر بگوییم وزن اینها هجایی است؛ از حقیقت دور نباشد، ولی باید دانست که وزن این بیت‌ها طوری است که باید با آواز خوانده شوند و شایسته است این موضوع از نقطه نظر موسیقی مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد. گویندگان اصلی، آنها را با صدای بلند و آواز می‌سروده‌اند. امروز نیز بیت‌خوان‌ها که عموماً آواز خوش دارند، آنها را با آواز می‌خوانند.» (فتّاحی قاضی، ۱۳۴۵: ۳۰۸)

-
1. Vise
 2. Romance
 3. Bylina

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۴۵

از لحاظ قافیه نیز سراینندگان این بیت‌ها بر خلاف شعرا چندان خود را پایند قافیه دقیق نمی‌دانستند. «حتی گاهی در این بیت‌ها مصراع‌هایی دیده می‌شود که قافیه آنها با مصراع‌های قبل یا بعد، کوچک‌ترین شباهتی ندارد، شاید به علت همین آزادی عمل باشد که گاهی ناگهان نظم به صورت نثر درمی‌آید، سپس بعد از چند سطر مجدداً نظم شروع می‌شود و عبارات دوباره مقفی می‌شوند. البته هر اندازه گوینده‌ای بیشتر از استعداد ذاتی و ذوق سلیم و طبع روان برخوردار باشد، بیشتر بر الفاظ و کلمات مسلط خواهد بود و در نتیجه قوافی دقیق‌تری به کار خواهد برد.» (همان: ۳۰۹)

حماسه‌های عاشقانه (مانند مم و زین، خج و سیامند، شرمحمود و مرزینگان^۱)، جدال بین امیرنشین‌های گُرد با حاکمان غیر گُرد (دم دم^۲، باپیر آقای منگور) و نزاع بین امیران با قبیله‌ها (داستان عبدالله‌خان مَکری) از مضامین بیت‌ها هستند. بعضی بیت‌ها درباره هنر ترانه‌سرایی و زندگی شاعران است (مانند پیوازان^۳، هلکتی و خرنان) بعضی‌ها آغاز و انجام اخلاقی دارد و بعضی تنها خنده‌آور است (کور و کچ^۴).

این ترانه‌ها با ادبیات نوشتاری پیوند زنده‌ای دارند. بسیاری از شاعران سنتی و هم نویسندگان امروزی، در آفرینش آثار ادبی از گنجینه این ترانه‌ها الهام گرفته‌اند. برای نمونه، داستان «مم وزین احمدخانی» (۱۱۰۵) در اصل یک بیت بوده که حماسه ملّی گُردها شده است. هرچند درونمایه‌های هنر عامیانه جهانی را داراست و بعضی مثل شیخ صنعان، مهر و وفا، لیلی و مجنون،

۱. همگی اسامی خاص هستند.

۲. دم دم به صدای بیدار باش سحری گفته می‌شود.

۳. پیازها

۴. پسر و دختر

یوسف و زلیخا از ادبیات فارسی و عربی سرچشمه گرفته است، اما بیشتر بیت‌ها منشأ محلی دارند.

بیشتر بیت‌خوانان، نیمه‌حرفه‌ای بودند و زندگی خود را از راه کشاورزی و آوازخوانی تأمین می‌کردند. اجراها نیز در خانه‌های اهالی، مسجد روستا و مهمانی‌های اعیان زمیندار برپا می‌شد. خوانندگان از احترام بسیار برخوردار و رکنی ضروری در دربار شاهزادگان و نزد اعیان بودند. «علی برده‌شانی»، مشهورترین بیت‌خوان، در دربار امیرنشین بابان در زمان سلطنت عبدالرحمان پاشا (۱۲۰۴-۱۲۲۷هـ.ق) بود و شماری از بیت‌های معروف مانند عبدالرحمان پاشا، خزیم و راوی برده‌شانی (rawi bardašāni) به او منسوب است.

تقسیم‌بندی بیت‌ها

بیت‌خوان‌های قدیم بیت‌ها را به چهار گروه تقسیم می‌کردند:

۱. بیت‌های مجازی: به بیت‌هایی گفته می‌شد که سرگذشت عشاق و قصه‌های عاشقانه را بیان می‌کرد؛ مانند زهره و مشتری، مم و زین و مهر و وفا.
۲. بیت‌های حقیقی: در این بیت‌ها بر عکس بیت‌های مجازی از خداشناسی و مسائل دینی و اخروی صحبت به میان می‌آمد؛ مانند زنبیل فروش، بیت عقیده، بیت قبر، بیت شیخ صنعان.
۳. بیت‌های مجلسی: در آنها از روایت‌ها و سرگذشت‌های تاریخی و جنگ‌ها سخن می‌رفت. چون در مجالس و محافل بزرگان، خواندن این دسته از بیت‌ها رایج‌تر بود، بنابراین اینها به بیت مجلسی معروف شدند. در روزگار ما مقصود از بیت مجلسی بیت شایسته و باارزش و لایق است؛ مانند دمدم، حتم (حاتم)، آ رحمان پاشا به‌به، لشکری.
۴. بیت داوت: این بیت‌ها مخصوص پایکوبی بود و در حین پایکوبی خوانده می‌شد؛ مانند شم و شم زین. (همان: ۱۱)

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ کرد ❖ ۲۴۷

اما نکته قابل ذکر آن است که بیت‌ها را به لحاظ محتوای آنها و موضوعاتی که دربرمی‌گیرند، می‌توان به دسته‌های گوناگون تقسیم کرد.

در جدول زیر تعداد بیت‌های موجود در بایگانی مرکز صدا و سیما مه‌آباد بررسی شد و با توجه به موضوعات و محتوای آنان به دسته‌های زیر طبقه‌بندی

گردید:

ردیف	طبقه	اسامی بیت‌ها
۱	حماسی	له شکری - ئەحمدی شنگ - سام‌سام - قه‌لای ددم - قه‌لای کرماشان - خان ئاو ده‌لی سوران - عبدالرحمان پاشای بابان - خالو پاشای بابان - ارکان و خلیل پاشا - روستم و سوهراب - شاهنامه‌ی کوردی
۲	عرفانی	شیخ مند و شیخ ره‌ش - ویس القرنی - شیخ سه‌نعان - غوث گه‌یلانی
۳	عاشقانه	خج و سیامه‌ند - چه‌یران - لاس و خه‌زال - مه‌م و زین - مه‌می تالانه - ناصر و مال مال - برایموک - برایمی مه‌لای زیندین - برایم و مه‌حمه‌لی ده‌شتیان - خدر و زیرین - لیلی و مجنون - لیلی و مجنون هه‌ورامی - شیرین و فرهاد - شیرین و فرهاد هه‌ورامی - سواری - کانی - به‌یتی درکان - میر و وه‌فا - خورشیدی خاوه‌ر - بارام و گول ئەندام - خه‌زیم - یوسف و زولیکھا - شه‌م و شه‌مزین
۴	مذهبی	زه‌نبیل فروش - زریبار - قه‌لای خاو و زریبار - زه‌وی و ئاسمان - ره‌سولی سه‌روه‌ر - جوله‌ندی
۵	توصیفی	پاییزه (وصف پاییز) - که‌ل و شیر(جنگ حیوانات) - سه‌هره - ئەسپ له‌فه - رهنگی کوردی دا
۶	اجتماعی	گه‌لو - سه‌عید و میر سیوه‌دین - به‌یته‌کانی ژنان - کری نشینی
۷	مرثیه	کاکه‌ میر و کاکه‌ شیخ - زه‌ینه‌ل و گوزهل - چه‌مه‌ری گیران
۸	تراژیک	سیده‌وان - شور محمود و مرزینگان
۹	تاریخی	کوروغلی
۱۰	فولکلور	باوه‌ره‌کانی گشتی خه‌لک
۱۱	افسانه‌ای	شیخ فه‌رج و خاتون استی
۱۲	شرح حال	ژیان نامه‌ی بیت بیژان - عه‌لی به‌رده‌رشانی -

روش بیت‌خوانی

بیت‌خوان وقایع را بدون دخالت و در کمال بی‌طرفی و با وسعت نظر خاصی بیان می‌کند. «بیت‌خوان پای خود را به معرکه نمی‌کشد و به سان مردی وارسته که گویی خود از گزند حوادث در امان است، جلوه می‌کند. تنها کار او این است که خواننده را متنبه می‌سازد و از او می‌خواهد جانب خیر و خوبی را بگیرد و اعمال شایسته را سرمشق خود قرار دهد و از پیشامدها که ظاهراً بشر در آنها دخالت دارد و باطناً مربوط به قضا و قدر است، هراسی به خود راه ندهد و آنها را بپذیرد و تحمل کند و خم به ابرو نیاورد. بیت‌خوان با کوچک نشان دادن نقش بشر در کارها، از شدت تأثر خواننده می‌کاهد و بدین وسیله دل او را تسلی می‌بخشد.» (همان: ۱۳)

سبک بیت‌ها

بیت در استحکام و فخامت به قصاید سبک خراسانی می‌ماند و در آن مظاهر طبیعت، جمال دلبران، دلاوری و رشادت مردان و اسب و اسلحه و سایر خصوصیات آنان توصیف شده است. چون برای گویندگان بیت از حیث وزن و قافیه زمینه مساعدی فراهم بود و ساختمان بیت به گویندگان مجال سخن‌پردازی می‌داد و مانعی در برابر آنان ایجاد نمی‌کرد، از این رو شعرا مطابق دلخواه خود سخن می‌راندند. البته در این قسمت طبع روان و قریحه سرشار خدادادی شاعر را نمی‌توان نادیده گرفت.

رادیو و بیت

رادیو رسانه‌ای است که صدا تشکیل‌دهنده ماده اصلی پیام‌های آن است. بنابراین، ترکیب آن با دیگر عناصر صوتی (موسیقی، افکت و سکوت)، ارتباط فکری و معنوی کاملی با مخاطب برقرار می‌سازد. همین امر سبب مزایایی برای

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۴۹

راديو در مقابل رسانه‌های ديگر شده است که یکی از آنها بیان کلیات است؛ در صورتی که رسانه‌های تصویری همانند تلویزیون تنها قادرند جزئیات را نشان دهند. عناصر انتزاعی و کلی مانند امید، ایمان، ترس و هیجان، جز با تنزل سطح آن به برخی از صور ابتدایی، قابل ارائه تصویری نیستند. اگر یک مفهوم کلی مانند گل یا انسان، نشان داده شود، به وضوح از معنای اصلی منحرف شده است. نخستین مسئله در تحریف معنای کلی انسان، تأکید بر جنسیت است که تصویر، ناگزیر از نشان دادن یکی از دو جنس است. از آنجا که رادیو، فقط دارای صداست، شنونده ناگزیر است اطلاعات دیداری زمینه‌ای و همراه آن را، خود برای خود بازآفریند. برای همین گفته می‌شود که «راديو رسانه تخیل، تصوّر و تئاتر ذهنی است. نوعی تجربه بصری است که برتر از نمونه‌های مشابه است؛ زیرا تصاویرش متعلق به شنونده و خاصّ اوست. برنامه‌ها و اجراهای رادیویی انزوا و تنهایی شنونده را از میان می‌برند و در ذهن تماشاگر تصاویر تازه‌ای خلق می‌کنند. این، یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد رادیوست که به جای تصویر کردن تجربه، آن را در ذهن برمی‌انگیزاند.» (ریچاردز، ۱۳۸۱: ۱۵؛ نیز نک. مک‌فارلند، ۱۳۸۱) می‌توان گفت، سه ویژگی نداشتن تصویر، بیان کلیات و تخیل‌آمیز بودن از اصلی‌ترین ویژگی‌های اختصاصی رادیوست.

تمایزپذیری رادیو از دیگر رسانه‌ها به این دلیل نیست که این رسانه، تمامی تخیلات انسان را درگیر می‌کند، بلکه به این علت است که رادیو تخیلات را در گستره‌ای متفاوت به کار می‌گیرد. در ادبیات همه چیز باید تصوّر شود، زیرا به جز کلمه‌هایی چاپ شده، چیزی دیده نمی‌شود و به همین نحو چیز زیادی هم شنیده نمی‌شود. در رسانه‌های دیداری، بسیاری چیزها می‌توانند دیده شوند و به نسبت، بخش کمتری برای تخیل باقی می‌ماند. در رادیو چیزهای زیادی شنیده می‌شود و توصیف کلامی آن موجزتر از ادبیات و نزدیک‌تر به

توصیف‌های به کار رفته در تئاتر، فیلم و تلویزیون است. (کرایسل، ۱۳۸۱: ۷) همین ویژگی رادیو سبب قدرت نفوذ و اقناع گویندگان رادیو و تفوق و برتری آنان بر گویندگان تلویزیون شده است، به طوری که به راحتی می‌توانند به ذهن شنوندگان وارد شوند. هر شنونده با تخیل خود بر حسب نوع صدا و چگونگی اجرا و دیگر عناصر برنامه، تصویری از گوینده یا مجری رادیو می‌سازد که همیشه همراه اوست، ولی در تلویزیون این گونه نیست.

رادیو این مزیت را نسبت به رسانه‌های تصویری و بصری دارد که می‌تواند به راحتی، صحنه‌های نمایشی را که نمی‌خواهیم آن را ببینیم، منتقل کند؛ یا به این دلیل که مربوط به ذهن است یا مربوط به صحنه‌هایی از دنیای عینی و خارجی است که آنها را به چشم می‌توان دید. با توجه به اینکه بیت می‌تواند جنبه‌ای نمایشی داشته باشد و نیز می‌تواند در حیطه ادبیات تخیلی قرار گیرد، می‌تواند مضامین و ویژگی‌های مشترکی با رادیو داشته باشد؛ هم رادیو و هم بیت می‌توانند مخاطب را از طریق متن، درگیر یک عمل خلاقانه ذهنی کنند. از سوی دیگر، این قبیل آثار هر دو با مخاطبان انبوه سر و کار دارند، از این رو تخیل یا قضاوتی که فرد درباره آن دارد، نه تنها درونی، بلکه منفرد است و به همین دلیل می‌تواند شکل‌های نامحدودی به خود بگیرد.

همچنین، از آنجا که بیت بیشتر بدون ساز و آواز خوانده می‌شود و کلامی است که تنها از طریق گوش سپردن به آن در ضمیر جان می‌نشیند، رادیو در شکل بخشیدن به آن می‌تواند بسیار با ارزش باشد. ارزش رادیو زمانی مشخص می‌شود که فرد به راحتی و بدون آنکه کوششی برای تجسم معنای آن بکند، به آن گوش دهد و حتی اگر بخواهد، می‌تواند بر حسب حالات روحی و خلقی خود آن را درک کند. بنابراین بیت می‌تواند در رادیو جایگزین یک برنامه موسیقی شود.

ظرفیت قصه‌های بیت در بازآفرینی

هرچند برخی از کارشناسان و بیت‌خوانان معتقد بودند که بیت محصول شرایط خاص اجتماعی و تاریخی بوده که در یک زمان و مکان خاص ایجاد شده است و امروزی کردن آن، به فولکلور آسیب خواهد رساند و از همین رو باید جانب امانتداری در آن رعایت شود، ولی بعضی دیگر از کارشناسان بر این باور بودند که کسانی مانند بهرام بیضایی، قطب‌الدین صادقی و افرادی که نمایش‌ها را بازنویسی کرده و تغییراتی در آن داده‌اند، توانسته‌اند آنها را به نمایش درآورند؛ مثل «آرش کمانگیر» که از سوی بهرام بیضایی به نمایش در آمد و با وجود تغییراتی که در آن داده شده بود، مشکلی به همراه نداشت و اتفاقاً طرفداران فراوانی را جذب کرد. با این تفاسیر، شهرام می‌کائیلی یکی از تهیه‌کنندگان برنامه‌های رادیو در سنندج نیز «بیت سیدوان» را با تغییراتی بر روی صحنه آورد و در تئاتر «کیش و دیش» با نگاه پست‌مدرن این بیت را امروزی کرد. یا صلاح خضری (تهیه‌کننده) معتقد بود که بیت را می‌توان به شکل داستان، فیلمنامه رادیویی یا تلویزیونی درآورد و حتی در سینما یا به صورت پویانمایی از آن استفاده کرد. بعضی از کارشناسان نیز معتقد بودند که از شعر این بیت‌ها می‌توان در دیگر هنرها بهره گرفت، برای مثال می‌توان صحنه داستانی یک بیت را به صورت یک نقاشی درآورد یا شعر آن را خطاطی کرد و این بستگی به خلاقیت و هنر خاص هنرمند دارد که این اثرها را به گونه‌ای بیاراید که به اصالت بیت لطمه‌ای وارد نشود. به نظر تهیه‌کنندگان، اگر تغییر بیت‌ها امری معمول است و نویسنده بر اساس دیدگاه خاص خود، می‌تواند برداشتی آزاد از آن داستان داشته باشد و بیت‌ها هم این ظرفیت را دارند.

به نظر کارشناسان، با توجه به تغییر شیوه زندگی مردم و به وجود آمدن رسانه‌های جدید و همچنین دگرگونی در کارکرد بیت، می‌توان بیت‌ها را

۲۵۲ ❖ فصلنامه تخصصی فرهنگ مردم ایران

مکتوب، ضبط و نگهداری کرد و موسیقی و ملودی آنها را استخراج نمود و بدین ترتیب یک بسته فرهنگی تهیه دید.

تهیه‌کنندگان برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی و کارشناسانی که با آنان به مصاحبه پرداختیم، معتقد بودند که نیاز امروز جامعه ما تغییر کرده است و ما نمی‌توانیم بیت‌ها را به همان شیوه چند صد سال قبل ارائه بدهیم؛ چرا که مخاطب امروزی ما این شیوه را نمی‌پذیرد. بیت‌ها به یک فکر، یک ایده و یک شکل امروزی نیاز دارند تا بتوانند برای مخاطب امروزی قابل قبول باشند و با خلاقیت خاص، با محتوای قدیمی به شکل جدید ارائه شوند. برنامه‌ساز، فیلمساز و نقاش باید با خلاقیت و هنر خاص خود، در ارائه بیت کار کند تا این آثار بومی، امروزی شوند.

منشأ تاریخی بیت

همه کارشناسان بر این باورند که بیت‌ها می‌توانند منشأ تحقیقات تاریخی باشند، چون از دوره خاصی سخن می‌گویند. همچنین، چون بیشتر بیت‌ها دربردارنده وضعیت زندگی مردم بوده‌اند، براین اساس می‌توان از آنان در پژوهش‌های فرهنگی، فولکلور، پوشش، زبان‌شناسی و سایر مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه بهره گرفت. حتی بیت‌ها می‌توانند برای پژوهش‌های اقتصادی، روان‌شناسی، تغذیه و تحقیقات مذهبی گنجینه‌ای ارزشمند به‌شمار روند.

الحان در بیت‌خوانی

در مصاحبه‌ها مشخص شد که صرف مکتوب کردن، هرچند لازم است، ولی کافی نیست، چون بیت شامل لحن و صدای بیت‌خوانان هم هست و باید آن را ضبط و نگهداری کرد و حتی این امکان وجود دارد که موسیقیدانان آنها را نت‌نویسی کنند.

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۵۳

کارشناسان موسیقی همگی معتقد بودند که بعضی از بیت‌ها را با ساز هم می‌توان اجرا کرد؛ سازهایی که پرده ندارند و بادی هستند مانند نرمة نای، شمشال و کمانچه و سایر سازها. خواننده بیت گاهی فراز و نشیب‌هایی برای آرایش دادن و تأثیر گذاشتن در شنونده، به عنوان تاکتیک و مُتد انتخاب می‌کند تا بیت را از یکنواختی خارج کند که این کار اگر درست و مناسب و بجا انجام شود، بسیار پسندیده و لازم است.

تفاوت بیت با دیگر آوازهای فولکلور کردی این است که آنها بیشتر یا بند هستند و یا قطعه‌ای توصیفی‌اند؛ مثل توصیف بهار، پاییز یا توصیف عشق یا سحره که در رمضان خوانده می‌شد، یا توصیف عرفان، ولی بیت عناصر داستانی دارد.

هر بیتی با توجه به موقعیت و عناصر زمانی و بنا به جغرافیای منطقه و زبان کردی سورانی، دستگاه، لحن، آواز و تحریرهای مختص به خود را داراست. بیت‌ها بیشتر بدون ساز خوانده می‌شوند، ولی بعضی از آنها با شمشال خوانده می‌شوند و بعضی دیگر، از نظر آوازی و موسیقی جزو گوشه‌های ناشناخته موسیقی به‌شمار می‌روند و اصلاً با هیچ سازی خوانده نمی‌شوند. ساز شمشال چون از نظر کوک ساز و تنالیه پایین است، بیت‌خوان معمولاً چند پرده با فاصله می‌خواند، ولی با ساز بالابان بیت به راحتی خوانده می‌شود؛ بویژه بیت‌های حماسی و بیت‌هایی که با ردیف ایرانی سنخیت دارند. بعضی از بیت‌ها در اثر یک رویداد تاریخی به وجود آمده‌اند و مردم چون به موسیقی علاقه داشته‌اند آن رویداد را با آواز منتقل کرده‌اند، بعضی از بیت‌ها نیز در زمان پادشاهان خاصی خوانده شده‌اند.

سبک خواندن بیت‌ها با همدیگر متفاوت است؛ مثلاً تعداد بندها در بعضی بیت‌ها کم است و بیت‌ها کوتاه‌اند، بنابراین همه بیت را با یک لحن و آواز می‌توان خواند، ولی بعضی بیت‌ها از نظر فاصله موسیقی تغییر می‌کنند. برخی

بیت‌ها نیز راوی دارند و ابتدا راوی داستان‌سرایی می‌کند که چگونه قهرمان داستان خلق می‌شود. برخی بیت‌ها آهنگین هستند و ابتدا به صورت نجوا خوانده می‌شوند و سپس حالت حماسی پیدا می‌کنند. هر بیتی لحن و آواز خاص خود را دارد و بی‌تردید هیچ‌کدام از نظر آواز و لحن با دیگری شباهت ندارد، حتی اگر در یک دستگاه و آواز هم باشند، باز شیوه خواندن و تحریرشان با همدیگر فرق می‌کند.

بیت‌های کردی در درجه اول در دستگاه شور هستند و در درجه دوم در انشعابات و شاخه‌های شور قرار دارند. بیت‌ها بیشتر در حالت آرام و آوازی و مقامی هستند. ضرباهنگ بیت‌ها گاهی، سریع و گاهی آرام است و مداوم تغییر می‌کند. از همان زمانی که بشر توانست شعر بگوید، ولی هنوز قادر به نوشتن آن نبود، بیت‌ها به حافظه‌ها سپرده شدند و همان شعرهای کوچک، بیت را به وجود آوردند که هجایی هستند و ممکن است در ادبیات سایر ملل هم وجود داشته باشند.

ظرفیت‌های بیت در برنامه‌سازی از نگاه تهیه‌کنندگان

برخی تهیه‌کنندگان معتقدند، با توجه به ظرفیت و محتوایی که بیت دارد، می‌تواند به گونه‌های متفاوتی مورد استفاده قرار گیرد. معرفی بیت‌خوانان و بردن آنها در فضای تلویزیونی یکی از راه‌های بهره‌گیری از بیت‌خوانان است. سؤال در مورد پیشینه، محتوا، بیت‌خوانان دیگر و کلیاتی در مورد بیت‌ها نمونه‌هایی است که می‌توان در برنامه‌های ترکیبی از آنها استفاده کرد. همچنین، در رادیو می‌توان به شکل داستان و فیلمنامه رادیویی آنها را اجرا کرد. مؤثرترین شیوه‌ای که می‌توان بیت‌ها را ارائه داد، به شکل نمایش و داستان است و می‌توان آنها را به صورت مصور درآورد.

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۵۵

برخی نیز معتقدند، بیت‌ها اغلب جنبهٔ دراماتیک ندارند؛ یعنی از ساختار دراماتیک نمایشی برخوردار نیستند و فقط در حدّ یک قصّه برای نقل باقی می‌مانند و کشمکش و تضادّ دراماتیک لازم در آنها وجود ندارد و باید شیوه‌های دیگری برای آنها لحاظ شود و در برنامه‌سازی رادیو و تلویزیون از آنها به عنوان مکمل استفاده کرد. در واقع تعداد اندکی از بیت‌ها ظرفیت تبدیل شدن به نمایش را دارند. به نظر کارشناسان، یک بیت اگر امروزه به همان شیوهٔ چند صد سال قبل ارائه شود، از جذابیت لازم نخواهد بود و باید یک قالب مناسب برای تبدیل زمانی و مکانی آنها یافت. به نظر آنان، سینما هم می‌تواند در این حوزه فعال شود. همچنین، می‌توان از آنها در مجلّات کودکان استفاده کرد و در اختیار مدارس قرار داد و این گونه، فرهنگ و فولکلور را به نسل جدید منتقل ساخت یا آنها را به عنوان شخصیت‌های تاریخی و اسطوره‌ای در بازی‌های رایانه‌ای به کار برد. از بیت‌ها می‌توان فیلم‌ها و سناریوهای بسیار قوی ساخت و این در عمل بستگی به نوع بیت دارد.

به نظر تهیه‌کنندگان رادیو با توجّه به اینکه بیت دارای عناصر رادیویی مثل سکوت، صدا و.. است، می‌تواند قابلیت بالایی برای اجرا داشته باشد. آنان معتقدند، چون در رادیو فقط با صدا سروکار داریم، عنصر تخیل در رادیو قوی است، پس در رادیو بهتر می‌توان از بیت‌ها - که البته باید امروزی و آراسته شوند - استفاده کرد. اصالت بیت هم باید حفظ شود، ولی نحوهٔ پرداخت بسیار مهم است.

استفاده از بیت‌ها به عنوان مرجع پژوهشی

بیت‌ها می‌توانند به عنوان یک منبع و مرجع برای انواع کار پژوهشی مورد استفاده قرار گیرند. وقتی یک قاشق یا جسد به جامانده از گذشته منبع خوبی برای بسیاری از کارهای پژوهشی تاریخی، جغرافیایی و پزشکی است، چرا این

آثار فولکلور مرجع مطالعات فرهنگی قرار نگیرند. بیست داستان کاملی از تصاویر خاص، شخصیت‌های خاص و دنیایی از دانستنی‌هاست که، می‌تواند در زمینه‌های مختلف فرهنگی مانند تاریخ، امور دفاعی، روان‌شناسی شخصیت‌ها، لباس، تغذیه، اقتصاد، سیاست و سایر حوزه‌ها استفاده قرار گیرد. برای استفاده مفیدتر می‌توان بیت‌ها را ترجمه کرد و به زبان‌ها و گویش‌های دیگر انتقال داد. چه بسا بسیاری از بیت‌ها که در ادبیات اقوام دیگر ایران نیز وجود دارند. بیت را می‌توان فرا مرزی کرد، زیرا بیت موسیقی است و موسیقی و سروده مرز نمی‌شناسند.

جمع‌بندی

بیت، داستان شعرگونه طولانی است. در واقع بندهای پشت سر هم را بیت می‌گویند. بیشتر منطقه مکریان منشاء بیت است. بیت‌ها آوازهای مختلفی با آهنگ مخصوص به خود دارند؛ چه اگر بیتی از سوی افراد مختلف خوانده شود، ممکن است آهنگ‌های متفاوتی هم داشته باشد. آهنگ بیت می‌تواند آوایی یا همراه با موسیقی باشد. اصلی‌ترین هدف بیت‌خوان، حفظ فرهنگ و اصالت زبان است و می‌خواهد زبان را کامل و بدون استفاده از زبان دیگر انتقال دهد.

آواز بیت با توجه به اتفاقات درون بیت تغییر می‌کند؛ گاهی حالت گفتاری دارد و در پاره‌ای موارد آوازگونه است. از آنجا که هر بیت، شامل واقعیات یک داستان است، می‌تواند در حکم منابع قابل اعتمادی عمل کند که در زمینه‌های تاریخی، حماسی، مذهبی و عاشقانه اطلاعات مفیدی در اختیار قرار می‌دهد. بیت‌ها، تراوش احساسات و اندیشه‌های مردم گرد هستند. این میراث معنوی گرانبها از سویی نمایانگر تمایلات روحی و فکری مردم و از سویی دیگر، پایه و اساسی استوار برای تطبیق با روحيات دیگر ملل و اقوام است. در برخی از بیت‌ها، دینداری و کشف راز هستی به چشم می‌خورد، در برخی

ادبیات محلی در شبکه‌های استانی؛ بیت‌خوانی در فرهنگ گُرد ❖ ۲۵۷

دیگر سخن از مبارزه و میهن‌پرستی و نفرت از بیگانه‌پرستی است و در پاره‌ای از بیت‌ها سخن از دلدادگی می‌رود. بیت‌ها واقعیت‌های زندگی مردمان گذشته را باز می‌گویند و بر همین اساس می‌توانند آینه‌ای تمام‌نما از واقعیت‌های زندگی مردمان کرد باشند. بیت از اصلی‌ترین شاخه‌های موسیقی فولکلور کردی است که سینه به سینه نقل شده است و می‌تواند کهن‌ترین شعر نو کردی باشد که آهنگ و آواز مخصوص به خود را دارد. با وجود آنکه بیت را در اکثر نقاط غرب کشور می‌توان مشاهده کرد، اما منشأ اصلی بیت، منطقه مُکریان و بویژه شهر مهاباد و حومه آن است. بیت، شعری هجایی و آمیزه‌ای از نظم و نثر است که ساختاری منظم و پایدار دارد و اغلب با مناجات شروع می‌شود.

منابع

الف) کتاب

۱. ریچاردز، کیج (۱۳۸۱) نگارش نمایشنامه رادیویی، ترجمه مهدی عبدالله‌زاده، تهران: سروش.
۲. فتّاحی قاضی، قادر (۱۳۴۵) منظومه مهر و وفا، تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران.
۳. کرایسل، آندرو (۱۳۸۱) درک رادیو، ترجمه معصومه عصام، تهران: طرح آینده.
۴. مک‌فارلند، دیوید (۱۳۸۱) راهبردهای برنامه‌سازی برای رادیو در آینده، ترجمه مینو نیکو، تهران: تحقیق و توسعه صدا.
۵. نصری اشرفی، جهانگیر (۱۳۸۵) گوسان پارسی، بررسی نقل‌های موسیقایی، تهران: سوره مهر.
۶. نیکیتین، واسیلی (۱۳۶۶) کرد و کردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران: نیلوفر.

ب) مقاله

۱. هوشنگی، امیر هوشنگ (۱۳۷۱) «گذری بر ادبیات کردی»، فصلنامه کیهان فرهنگی، ش ۸۸.